

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Χ. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, διευθυντοῦ τοῦ «Ἐκκλ. Φάρου» καὶ τοῦ «Πανταίνου», **ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΘΕΑΤΡΟΝ**, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, Ἐκδόσις «Ἐκκλησιαστικοῦ Φάρου».

Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Παπαμιχαήλ «Ἐκκλησία καὶ Θέατρον» εἶναι πολὺ χρήσιμον ἀπόκτημα γιὰ ὅποιον καταγίνεται στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἢ ἀγαπᾷ τὴν ἱστορίαν.

Ἡ ἀφορμὴ τοῦ βιβλίου ἦταν μιὰ συζήτησις ποῦ ἔγινε στὸν Ἀθηναϊκὸ τύπο, κυρίως ὡς ἐκ τῆς παρουσίας μερικῶν κληρικῶν — μεταξὺ αὐτῶν τρεῖς ἀρχιερεῖς — εἰς συναυλίαν δοθεῖσαν (τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1913) εἰς τὸ Δημοτικὸν Θέατρον Ἀθηνῶν. Ἡ συναυλία ἔγινε δι' εὐεργετικὸν σκοπὸν. Ἀρχίζει μ' ἐκκλησιαστικὸν ᾠσμα¹. Οἱ κληρικοὶ ἦσαν ἐν θεωρεῖφ.

Μερικὲς ἐφημερίδες ἔφρεξαν δριμύτατα τὴν παρουσίαν τῶν κληρικῶν. «Ἄλλες δὲν ἤδραν τί τὸ ἄτοπον ἐν τῷ πράγματι. Δύο ἀπὸ τοὺς πρώτους μας λογοτέχνας, ὁ Ξενοπούλος καὶ ὁ Νιρβάνας, ἦσαν ὑπὲρ τῆς μεταβάσεως τῶν κληρικῶν εἰς τὸ θέατρον.

Ἄλλωστε ἡ παρουσία κληρικῶν εἰς θέατρον δὲν εἶναι πρᾶγμα πρωτοφανές. Ὁ κ. Παπαμιχαήλ μᾶς λέγει ποῦ «ὁ γνωστὸς θεατρικὸς συγγραφεὺς καὶ ἱστορικὸς Ν. Ι. Λάσκαρης ἱστορεῖ ὅτι, ὅταν κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1836 ἐδιδάσκετο ἡ «Πολυξένη» τοῦ Ἰακώβου Ρίζου Νερουλοῦ ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις θεάτρῳ Σκαντζοπούλου, ἐνεφανίσθησαν ἀπὸ θεωρείου 3-4 ἱερεῖς». Κατωτέρω ὁ κ. Παπαμιχαήλ λέγει: «Ὁ Ἑλλήν Ἐπίσκοπος Βουζαΐου Κωνστάντιος τῷ 1818, ὅτε ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Ἀλέξ. Σούτσος ἴδρυσεν ἐθνικὴν σκηνὴν ἐν Βουκουρεστίῳ, διωρίσθη ὑπ' αὐτοῦ μέλος τοῦ ἐποπτικοῦ Συμβουλίου, ἐργάσθη δὲ μάλιστα μετ' ἀφοσιώσεως ὑπὲρ εὐδοώσεως τοῦ σκοποῦ τοῦ θεάτρου. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ἐν Κύπρῳ θεάτρου ἀναφέρει παρουσίαν κληρικῶν ἐν αὐτῷ.» Ὅταν μετὰ τὴν ἀγγλικὴν κατοχὴν τῆς Κύπρου πῆγε ἑλληνικὸς θίασος εἰς τὴν νῆσον, «διδομένης τῆς παραστάσεως τοῦ «Ἀθανασίου Διάκου» ὁ κληρὸς συγκαταβῆκε ἐκ τῆς πατριωτικῆς ὑφῆς τοῦ δράματος ἔπεμψε πρὸς τὸν Μητροπ. Κιτίου Κυπρια-νὸν ἐπιτροπὴν ἐξ ἱερέων καὶ διακόνων, ἡτις ἐζήτησε τὴν ἄδειαν νὰ προσέρχηται εἰς τὸ θέατρον.» Ὁ Μητροπολίτης ἔδωσε τὴν ἄδειαν.

Ὁ συγγραφεὺς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὑπὲρ τῆς φοιτήσεως τῶν κληρικῶν εἰς τὸ θέατρον εἶνε διάφοροι ἀρχιερεῖς, ὁ Κιτίου, ὁ Μυρέων, ὁ Δράμας, καὶ ὁ Χριστουπόλεως.

Μετὰ τὰ καθέκαστα τῆς συζητήσεως, ὁ κ. Παπαμιχαήλ γράφει, εἰς τὸ 2ον Κεφάλαιον, περὶ τῶν θεαμάτων τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος. Τὰ αἵματηρά θεάματα τῶν μονομάχων, οἱ σπαραγμοὶ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς σκηνῆς μᾶς περιγράφονται ἐν ἀρκετῇ λεπτομερείᾳ καὶ ἀπὸ τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ βιβλίουμπορεῖ ὅποιος ἐνδιαφέρεται εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Μ. Χ. ἑλληνορωμαϊκοῦ θεάτρου ν' ἀποκτήσει πολυτίμους γνώσεις. Οἱ Χριστιανοὶ ἐμίσησαν αὐτὰ τὰ φρικιαστικὰ θεάματα, ἐναντίον τῶν ὁποίων οἱ διδάσκαλοι τῶν καταφέρονταν. Καταφέρονταν κ' ἐναντίον τῶν ἄλλων παραστάσεων, ὅχι αἵματηρῶν, ἀλλ' ἀνθητικῶν, καὶ σχετιζομένων μετὰ τὴν ἐθνικὴν λατρείαν. Ἡ διαφθορὰ τῶν ἵππο δρομῶν ἐπίσης ἐπέσυρε τὴν μομφὴν τῶν.

Ἡ στάσις τῶν ἀρχαίων Χριστιανῶν διδασκάλων δὲν μὲ ξαφνίζει, ἀλλὰ

¹ «Τῇ Ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια...»

ένα πράγμα ἀρκεῖ· περιέρχον ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ— τὸ πόσον ἦσαν πεπει-
σμένοι περὶ τῆς ἐπιρροῆς (βλαβερῆς, κατ' αὐτοὺς) τὴν ὁποίαν τὸ θέατρον
ἐξασκοῦσεν ἐπὶ τῶν θαμῶνων του· τὸ πόσον ζωηρὴν ἐντύπωσιν ἀπεκόμιζαν οἱ
θεατοὶ ἀπὸ τὴν παράστασιν¹. Οἱ Χριστιανοὶ διδάσκαλοι πιθανότατα νὰ εἶχαν
δίκιο εἰς τὸν χαρακτηρισμὸ τῶν παραστάσεων ὡς *λάγνων*²· ἀλλὰ μποροῦμε
νὰ συμπεράνουμε ὅτι οἱ ἡθοποιοὶ οἱ ἱκανοὶ νὰ κάμουν τόσο δυνατὴ ἐντύπω-
σιν—ὡς μᾶς τὴν περιγράφουν οἱ διδάσκαλοι— θὰ ἦσαν πολὺ καλοὶ τεχνίται³.

Στὸ κεφάλαιον τοῦ ὁποῖου βρισκόμεθα, «Τὰ Θεάματα τῆς Χριστιανικῆς
Ἀρχαιότητος», μᾶς⁴ δίδονται μερικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν Ἀντιόχεια τοῦ
πέμπτου Μ. Χ. αἰῶνος⁵. Τὴν διάβασα μὲ εὐχαρίστησι. Μετὰ τὴν μεγάλην,
τὴν θαυμασίαν Ἀλεξάνδρειαν, αὐτὸ τὸ κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐλκύει τὴν
φαντασίαν μου⁶.

Τὸ κεφάλαιον «Οἱ Κανόνες» πραγματεύεται περὶ τῶν διατάξεων τῆς
Ἐκκλησίας ἐπὶ τῶν θεαμάτων. Ἡ Ἐκκλησία φαίνεται δριμερὴ ἐχθρὰ των,
ἀλλὰ τοῦτο ὡς ἐκ τῆς πολὺ ἐπιληψίμου φύσεώς των. Λίαν αὐστηρὸς εἶνε ἕνας
κανὼν ὁ ὁποῖος λέγει ὅχι μόνον· μὴ ἐξέστω τινὶ τῶν ἐν ἱερατικῷ καταλεγο-
« μένων τάγματι, ἢ μοναχῶν, ἐν ἱπποδρομίαις ἀνιέναι ἢ θυμελικῶν παγνίων
« ἀνέχεσθαι,» ἀλλὰ ἐπίσης «εἰ καὶ τις κληρικὸς κληθεῖ ἐν γάμῳ, ἢ νύκτα ἂν
« τὰ πρὸς ἀπάτην εἰσέλθοιεν παίγνια, ἐξαναστήτω, καὶ παραντίκα ἀναχω-
« ρεῖτω, οὕτω τῆς τῶν Πατέρων ἡμῶν προστατεύουσας διδασκαλίας. Εἰ δέ
« τις ἐπὶ τούτῳ ἄλῳ, ἢ πανσάσθῃ, ἢ καθηρείσθῃ».

Εἰς τὸ τέλος τοῦ δευτέρου κεφαλαίου ὁ κ. Παπαμιχαὴλ παρατηρεῖ ὅτι εἰς
τὴν Βυζαντινὴν κοινωνίαν ἐνίοτε ἐλήρχετο συμβιβασμὸς μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ
θεάτρου. Νὰ μὴ ξεχνοῦμεν ὅτι ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἔγραψεν ἐκκλησια-
στικὰ δράματα. Ὁ Στέφανος ὁ Σαββαΐτης (790) ἔγραψε τραγωδίαν «Ὁ Θάνα-
τος τοῦ Χριστοῦ». Ἔχουμε καὶ τὸ δράμα «Χριστὸς Πάσχων».

Δὲν πρέπει νὰ νομίσουμε ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλη-
σίας εἰς τὸ νὰ προσέρχονται στὰ θεάματα οἱ καλοὶ Χριστιανοὶ δὲν ἐγέννησε
διαμαρτυρίας. Διάφοροι δυσανασχετοῦσαν. «Ποῦ τῆς ἁγ. Γραφῆς— ἔλεγον—
« γέγραπται περὶ τούτου; Ποῦ ἀταγορεύεται; Μὴ τοι ὁ Ἥλιος δὲν πα-
« ρουσιάζεται ὡς διφρηλάτης τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ αὐτὸς ὁ δ' Δαυὶδ δὲν ἐχόρευεν

¹ Παινοῦν στὸ θέατρον ὅταν εἶναι ἀκόμη μέρα—μᾶς λέγει ὁ Χρυσό-
στομος—καὶ φεύγουν ἀργά «ὕπὸ λαμπύρι καὶ λύχνους», «μαλακώτεροι καὶ
πυρέσσοντες» ἀπὸ τὴν διέγερσιν τῶν παθῶν.

² Ἀγανακτεῖ ὁ Ζωναρᾶς γιὰ τοὺς νέους τοῦ θεάτρου οἱ ὁποῖοι χτενί-
ζονταν μὲ ἄκραν ἐπιμέλειαν, καὶ ξυρρίζονταν ἐπίσης ἐπιμελῶς—γυναικεῖα
πράγματα τὸν φαίνονται.

³ Περὶ τῆς συμβίσεως εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἐθνικῶν καὶ Χριστιανῶν ὁ
κ. Παπαμιχαὴλ γράφει: «Ἡ συμβίσις αὕτη τῶν ἐθνικῶν καὶ χριστιανῶν
« ἐν μεγαλοπόλει ἀφθονούσῃ μεγαλοπρεπῶν καὶ πολυτελῶν κέντρων παντο-
« εἰδῶν θεαμάτων καὶ τέρψεων τόσῳ ἐξωκεῖον ἀμφοτέρους πρὸς ἀλλήλους,
« ὥστε ἀδιαφόρως οἱ μὲν ἐθνικοὶ ἐφοίτων καὶ εἰς χριστιανικοὺς ναοὺς, καὶ
« συνεπεκρότουσαν χριστιανικοὺς ρήτορας, πολλοὶ δ' ἐξ αὐτῶν ἐκαυχῶντο ἐπὶ
« τῷ ὅτι ἡρίθμουν ἐν τοῖς προγόνοις καὶ οἰκειοῖς των ἐνδόξους χριστιανούς,
« ἐκ τῶν χριστιανῶν δ' οὐκ ὀλίγοι ἐξηκολούθουν ἐθνικῶν βίον ζῶντες καὶ
« τὰ τῶν ἐθνικῶν ἐν γένει πράττοντες, καὶ συνεσπούδαζον μετ' αὐτῶν ἐν ταῖς
« αὐταῖς σχολαῖς τῶν αὐτῶν ἀκροώμενοι διδασκάλων».

⁴ Ὁ Γκρίμπον λέγει ὅτι γιὰ τοὺς Ἀντιοχεῖς (τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουλιανοῦ)
« fashion was the only law, pleasure the only pursuit, and the
« splendor of dress and furniture was the only distinction».

« ἐνώπιον τῆς Κιβωτοῦ ; Δὲν ἀναγινώσκομεν δ' ἐν αὐτῇ περὶ ψαλτηρίων καὶ « σαλπίγγων, περὶ τυμπάνων καὶ αὐλῶν, περὶ κιθάρας καὶ χορῶν ; »

Εἰς τὸ μακρὸν κεφάλαιον « Αἰσθητικὴ καὶ Χριστιανισμός » ὁ κ. Παπαμιχαὴλ ἀναγράφει πολλῶν μεγάλων διδασκάλων τὲς γνώμες περὶ τέχνης. Μιὰ καλῶς καμωμένη ἀνάλυσις μᾶς δίδεται τῶν θεωριῶν τοῦ Τολστόη ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου. Ὁ συγγραφεὺς μᾶς κατακρίνει αὐτές, καὶ δὲν λέγω ὅτι ἔχει ἄδικο. Ὅμως τί ἐλκυστικώτατο θέμα σκέψεως εἶναι ἡ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ Τολστόη ποῦ τὸν ἔκαμε—γερός λογοτέχνης ὅπως ἦταν—νὰ λάβει ἀπέναντι τῆς νεοτέρας τέχνης τὴν ἐχθρικὴν στάσιν, τὴν ὁποίαν ἡ παραθέσεις τοῦ κ. Παπαμιχαὴλ παρουσιάζουν. Ἐχω γιὰ τὸν Τολστόη ἕναν μεγάλον θαυμασμό ποῦ κάποτε, ὅταν γίνεται ὁμιλία γιὰ τὲς παράξενες θεωρίες του, μὲ φέρει, τ' ὁμολογῶ, εἰς προκατάληψιν ὑπὲρ αὐτοῦ. Μιὰ βραχεῖα κ' ἐμορφῇ ἐπισκόπησι τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Τολστόη μᾶς εἶχε δώσει πέρσι ὁ κ. Σκληρός, εἰς διὰ-λεξιν, στὴ Λαϊκὴ Βιβλιοθήκη.

Ὁ σκοπὸς τοῦ κ. Παπαμιχαὴλ στὸ κεφάλαιον « Αἰσθητικὴ καὶ Χριστιανισμός » εἶναι νὰ μᾶς δείξει ὅτι ἡ Τέχνη—ἡ ἀνωτέρα Τέχνη—δὲν βρίσκει ἐχθρὸν τὸν Χριστιανισμόν, καὶ πολλὰ του ἐπιχειρήματα μὲ φαίνονται πειστικώτατα.

Ἐχει ὁ Χριστιανισμὸς μέσα του μιὰ ὠραιότητα ἰδέας ποῦ μεταμορφώνει τὰ ὕλικά πράγματα. « Je sais par expérience » εἶπεν ὁ Ingres « qu'il n'y a point d'ornement artificiel ou de parure étudiée qui puisse causer la moitié de l'impression que produit le simple habit d'une religieuse ou d'un moine ».

Ὁ κ. Παπαμιχαὴλ ἐξηγεῖ τὸ πῶς ἡ ζωγραφικὴ εἶνε περισσότερον προσηφύς στὸν Χριστιανισμό παρά ἡ γλυπτικὴ.

Συμφωνῶν πλήρως μὲ τὸν θαυμασμό του γιὰ τὰ ποιήματα τῶν Ἑβραίων. Τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ἐπιγράφεται « Τὸ Θέατρον ». Μὲ φαίνεται ὅτι υπερβάλλει ὁ συγγραφεὺς ὅταν τὸ δνομάζει « ἀνωτάτην καὶ τελειοτάτην τῆς Τέχνης μορφήν καὶ ἔκφανσιν ». Καὶ ἐδῶ παραθέτει πολλὰς γνώμες μεγάλων συγγραφέων περὶ δράματος· δὲν βρίσκει δὲ ὅτι ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἀντίθετη πρὸς τὸ νεότερον θέατρον.

Κατὰ τὸν Μεσαιῶνα ἡ Ἐκκλησία ἐχρησιμοποίησε τὴν σκηνὴν διὰ τῆς παραστάσεως τῶν λεγομένων « Μυστηρίων ». « Τὰ Μυστήρια ταῦτα τὸ κατ' ἀρχὰς ἐνεφανίσθησαν ἐν Βυζαντίῳ, ἐκεῖθεν δὲ μετεφνευθῆσαν εἰς τὴν « Δύσιν ». Ἐτελοῦντο, ὅταν πρωτοάρχισαν, μὲς στοὺς ναοὺς « καὶ τὰ διάφορα « ἱερὰ πρόσωπα ὑπεδύνοντο κληρικοί, ἄλλ' εἰς τὴν Δύσιν μὲ τὸν καιρὸ ἡ τέλος τῶν ἐγένονταν ἔξω ἀπ' τοὺς ναοὺς ». Ἐν « Βυζαντίῳ, αἱ καιρικαὶ περιστάσεις δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐν ᾗ

¹ Τὰ Γαλλικὰ δράματα θερησκευτικῆς ἐμπνεύσεως ἢ ὑποθέσεως τοῦ Μεσαιῶνος ἔχουν συχνὰ λογοτεχνικὴν ἀξίαν. Στοῦ Μποντέλ (13ος αἰὼν) τὸν Ἅγιον Νικόλαον (« Jeu de Saint-Nicolas ») ἕνα ὥραιον μέρος εἶναι ἐκεῖ ὅπου τὸ Εἰδῶλον Τεργαγκὰν γελᾷ καὶ μετὰ κλαίει· χαίρεται γιὰ τὴν νίκη τῶν πιστῶν του, καὶ κλαίει γιὰ τὸν ἑαυτοῦ του προβλέποντας πῶς οἱ ἴδιοι αὐτοὶ οἱ πιστοὶ του θὰ ἐγκαταλείψουν—γενόμενοι Χριστιανοί—τὴν λατρεῖα του μετὰ τὴν νίκη. Παθητικοί, καὶ λεπτότατα γραμένοι, εἶναι οἱ στίχοι ποῦ σ' ἕνα ἀπὸ τὰ « Miracles de Notre Dame » μᾶς παρουσιάζουν τὸν βασιλέα τῆς Ἀραγωνίας συναντούμενον στὴν καλύβη ἐνὸς καρβουνᾶ με τοὺς υἱοὺς του, ἀγνώστους εἰς αὐτὸν (καὶ αὐτοὶ δὲν τὸ ξέρουν ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶναι ὁ πατέρας τῶν).

« ἔχνη τινὰ μόνον ἀπεσώθησαν ἐνιαχοῦ μέχρι σήμερον». Γι' αὐτὰ τὰ ἔχνη θὰ μὲ ἄρξεε νὰ μᾶς ἔλεγεν ὁ συγγραφεὺς περισσότερα.

Ἐκ τῶν κόλπων αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας, παρατηρεῖ ὁ κ. Παπαμιχαήλ, « δι' αὐτοῦ τοῦ κλήρου ἐξεπήγασεν ἐν τῷ θρησκευτικῷ δράματι τὸ μεσο- « χρόνιον θέατρον ὡς ἀντίδρασις μὲν κατὰ τῆς φαύλης ἐθνικῆς σκηνῆς « καὶ τῶν ἀγρυπτικῶν καὶ χυδαίων θεαμάτων τῶν τριόδων, τῶν διοργανου- « μένων ὑπὸ πλανήτων μίμων, θαυματοποιῶν, γελωτοποιῶν, κωμωδῶν « καὶ ἀκροβατῶν, ὡς ὑπ' αὐτῆς δ' ἄρα ἀνεγνωρισμένη κοινωνικὴ ἀνάγκη».

Γράφοντας γιὰ τὴν νεο-ελληνικὴ σκηνή, καλὸ θὰ ἦταν ν' ἀφιέρωνεν ὁ κ. Παπαμιχαήλ ὀλίγες σελίδες εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν δραματικῶν μας συγγραφέων—Ξενοπούλου, Νιρβάνα, Χόρν, καὶ ἄλλων.

Ὁ συγγραφεὺς ἐκθέτει, πολὺ εὐλόγως, πῶς ἡ αἰτίς τοῦ ἔκαμαν τὴν ἐκκλησίαν ἐχθρὰν τοῦ θεάτρου, κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, ἐξέλειπαν, καὶ ὡς ἐκ τούτου καὶ ἡ στάσις τῆς τὴν σήμερον ἀπέναντι τοῦ θεάτρου εἶναι ἄλλη. ¹ «Οἱ πρὸς τὴν σκηνὴν καὶ τοὺς σκηنيκούς σχετιζόμενοι ἀρχαῖοι « κανόνες ἔχουσι καί ριζὴν μόνον καὶ ἱστορικὴν ἔννοιαν, ὡς ἀνε- « φάρμοστοι δ' ἄρα ἐπὶ τοῦ συγχρόνου θεάτρου περιέπεσαν εἰς « ἀχρηστίαν καί, ἐπομένως, ἀργουσί.» ²

Μετὰ πολλῶν γνώσεων, μετὰ προσοχῆς, μετὰ σαφηνείας πραγματεύε- ται ὁ συγγραφεὺς τὸ ζήτημα περὶ τοῦ ποῖοι κανόνες ὀφείλουν νὰ θεωροῦν- ται ὡς ἰσχύοντες πάντοτε, καὶ ποίους ἡ Ἐκκλησία δύναται νὰ μετα- βάλλει.

Μᾶς παρουσιάζει τὲς τρεῖς γνώμες τὲς ὑπάρχουσες στὴν θεολογία.

« α. Ὅτι οἱ κανόνες δὲν κέκτηνται ὑποχρεωτικὴν ἰσχύν διὰ τὴν « σύγχρονον ἐποχὴν, δύναται δ' ἄρα ἡ Ἐκκλησία εὐκόλως νὰ μεταβάλλῃ « αὐτοὺς ἢ ν' ἀντικαθιστᾷ.

« β. Ὅτι οἱ κανόνες εἶναι ἀπολύτως ἀμετάβλητοι καὶ κέκτηνται πάν- « τοτε ὅταν καὶ ἡ ἁγία Γραφή ἰσχύν.

« γ. Ὑπάρχουσι καὶ μεταβλητοὶ κανόνες, μεταβάλλει δ' αὐτοὺς μόνη « ἡ Ἐκκλησία καὶ δι' ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ.»

Ὁ κ. Παπαμιχαήλ ἐκθέτει τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ τῶν δύο πρώτων θεωριῶν. Αὐτὸς συμφωνεῖ μὲ τὴν τρίτη. Μεταξὺ τῶν μεταβλητῶν κανόνων βεβαίως δὲν εἶναι οἱ δογματικοί· ἀλλὰ μόνον οἱ πρακτικοί, οἱ «ἀφορῶντες « εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν, ἥτοι εἰς τὴν λυσιτελεστέραν ἐκάστοτε « ρύθμισιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου τῶν πιστῶν.» Ὅταν παραδεχθῶμε μεταβλητοὺς κανόνες, ἔννοεῖται ὅτι ἀπὸ τοὺς πρώτους ποῦ πρὲπει νὰ θεωρήσουμε τέτοιους εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι—ὡς οἱ ἀρχαῖοι κατὰ τοῦ θεάτρου—ἔπεσαν εἰς ἀχρηστίαν. Ἐξ ἄλλου ἂς σημειωθεῖ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐκεῖνοι κατὰ τῆς σκηνῆς κανόνες δὲν ἐπέβαλαν μόνον στοὺς κλη- ρικούς ν' ἀπέχουν τοῦ θεάτρου, ἀλλὰ καὶ στοὺς λαϊκούς. Ὅμως «ἡ Ἐκ- « κλησία δὲν ἀφορίζει τοὺς φοιτῶντας εἰς τὰ θεάτρα λαϊκοὺς καὶ θεωρεῖ

¹ «Ἡ Ἐκκλησία καλουμένη τελεῖ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ καθαιγιασμοῦ τῶν « θεμελίων προωρισμένης εἰς θέατρον οἰκοδομῆς» (σελ. 284).

² Ὅλίγες σελίδες πρωτίτερα ὁ συγγραφεὺς λέγει περὶ τῆς μεταγενεστέρως ἐξελιξέως τῆς σκηνῆς ὅτι κατ' αὐτῆς, «κατὰ τῆς τάξεως τῶν ἠθοποιῶν, κατὰ « τοῦ σοβαροῦ καθόλου Θεάτρου, ἡ Ἐκκλησία οὐδέποτε ἐξεδήλωσεν ἀποδο- « κίμασίαν, πολλῶν δ' ἦτον ἐξέδωκε κανονικὰς διατάξεις ἀπαγορευούσας « τὴν εἰς τὸ θέατρον φοίτησιν τῶν λαϊκῶν ἢ τῶν κληρικῶν».

« τέκνα αὐτῆς γνήσια καὶ πάντας τοὺς σκηνικοὺς. » Δὲν εἶναι καλὸν νὰ μένουν ἄνευ ἀναθεωρήσεως κανόνες μὴ τηρούμενοι· τοῦτο μειοὶ τὸ κύρος τῶν κανόνων ἐν γένει.

Παρακάτω ὁ κ. Παπαμιχαὴλ γράφει : « Τὸ Θέατρον σήμερον δὲν εἶναι « ἡ παλαιὰ ἐθνικὴ θυμέλη, ἀφ' ἧς καὶ δι' ἧς κατεπολεμεῖτο καὶ ἐμυκτη- « ρίζετο ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἀπὸ τῆς ἀναγεννή- « σεως τῶν Τεχνῶν ἡ Ἐκκλησία ἐθεώρησεν ἀργήσαντας τοὺς ἀρχαίους « περὶ Θεάτρων καὶ θεαμάτων κανόνας, ἐφ' ᾧ καὶ οὐδέποτε οὔτε τοὺς « ἠθοποιοὺς ἐξελάκτισε τοῦ ἱεροῦ περιβόλου, οὔτε τοὺς φοιτῶντας εἰς αὐτὰ « λαϊκοὺς ἀφώρισεν, οὔτε τοὺς πολλὰκις παριστάντας εἰς αὐτὰ κληρικοὺς « καθήρσεν ».

Ὁ συγγραφεὺς ἀναγνωρίζει ὁμῶς ὅτι ἂν ἦταν ἡ Ἐκκλησία καθ' ὅλο- κληρίαν ν' ἀνακαλέσει τοὺς ἐναντίον τῆς φοιτήσεως εἰς τὰ θεάτρα κανόνας, τοῦτο θὰ συνεπήγετο ἄτοπον. Πολλὰς παραστάσεις εἶναι καὶ ἠθικαί, καὶ ὥραται, καὶ ὑψηλές· ἄλλες ὁμῶς δὲν εἶναι διόλου κατάλληλα θεάματα γιὰ κληρικόν. Ὁ ἀνώτερος κληρικός, ἐννοεῖται, θὰ γνωρίζει—ὡς ἐκ τῆς πείρας καὶ τῆς θέσεώς του — νὰ ἐκλέγει· θὰ ξέρει ποῦ ἡ παρουσία του δὲν θὰ ξενίσει. Εἰς τοὺς ἄλλους κληρικοὺς νὰ ἐπιτρέπεται νὰ παῖνουν σὲ θεατρικὰς παραστάσεις «μόνον ἐν γνώσει τῶν εἰς ἃς ὑπάγονται ἐκ- « κλησιαστικῶν Ἀρχῶν καὶ μετ' εἰδικὴν αὐτῶν ἔγκρισιν « καὶ ἄδειαν.»

Αὕτη εἶναι ἡ λύσις τὴν ὁποίαν προτείνει ὁ κ. Παπαμιχαὴλ, ὁρμώμε- νος ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ εἶναι ὁ κληρὸς ἐν ἐπαφῇ μὲ τὴν δραματικὴν ἐκδήλωσιν τῆς τέχνης καὶ τὴν ἐπιρροήν της ἐπὶ τοῦ βίου τῶν χριστιανῶν. Τὸ κατ' ἐμὲ δὲν ἔχω ἀντίρρησην νὰ φέρω εἰς τὴν γνώμην του. Καὶ μάλιστα γενικότερον — ἐντελὼς ἀνεξαρτήτως τῆς μεταβάσεως κληρικῶν εἰς τὰ θεάτρα — κλίνω ὑπὲρ τῆς συχνότερας παρουσίας τῶν ἱερέων ἀνάμεσός μας. Σὲ πολλὰ ταραγμένα σπίτια ἡ παρουσία των φέρνει κάτι ἀπὸ τὴν παρη- γορητικὴν Ἐκκλησίαν.

Στὲς τελευταῖες σελίδες ὁ σὺγγραφεὺς ὁμιλώντας περὶ ἀθρήσκου πολιτισμοῦ, καὶ ἔχοντας ὑπ' ὄψιν τὴν σύγχρονην πνευματικὴν κίνησιν, λέγει ὅτι «ἀπὸ τινος ἡ ἀνθρωπότης ἤρξατο κατανοοῦσα τὸ ἐσωτερικῶς αἰῶσιτα- « τὸν τοῦ πολιτισμοῦ τούτου καὶ τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν δυνάμεών του, εἰς ἃς « μεγάλα ἀνετέθησαν ἐλπίδες, ἐντεῦθεν δὲ παρατηρεῖται ἐπιστροφή τις « πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἀρχάς.»

Ἡ ἐκτίπωσις τοῦ βιβλίου εἶναι καλὴ· ἔχει δὲ δυὸ βοηθητικοὺς πίνα- κας — ἓναν πραγμάτων καὶ ἓναν ὀνομάτων. Στὸ τέλος ὑπάρχει κατάλογος τῶν ἔργων τοῦ κ. Παπαμιχαὴλ· δέκα ὅκτω αὐτοτελεῖς ἐκδόσεις (ἐξ ὧν μία, ρωσιστί), εἴκοσι ἑξή ἐπιστημονικὰς μελέταις δημοσιευθεῖσας εἰς περιοδικὰ (κυρίως εἰς τὸν Ἐκκλησιαστικὸν Φάρον, Ἀλεξανδρείας). Μιὰ ἐπισκόπησις τῶν τίτλων των μᾶς δίδει καλὴν ἰδέαν γιὰ τὴν φιλοπονίαν καὶ τὴν μάθησιν τοῦ συγγραφέως.

Τὸ βιβλίον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας.

Κ. Π. Κ.